

UOT 378

**QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ REGIONAL ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİ
VƏ ƏMƏK BAZARI****Məhəmməd Məhəməli oğlu Çunayev***Lənkəran Dövlət Universitetinin**fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorantı***ORCID:** 0000-0001-5643-4826**E-mail:** chunayev.mahamad@mail.ru

Açar sözlər: regional ali təhsil, qəbul planı, əmək bazarı, davamlı regional inkişaf, ixtisaslı kadr, innovasiya, elmi-texniki tərəqqi, ömürboyu təhsil

Ключевые слова: региональное высшее образование, региональное развитие, квалифицированные кадры, инновации, научно-технический прогресс, непрерывное образование

Key words: regional higher education, regional development, qualified personnel, innovation, scientific and technical progress, lifelong education

İ.H. Cəbrayilov “Müasir təhsil: axtarışlar və perspektivlər” adlı əsərində yazır: “...bilik və bacarıqların qazanılması, mənəvi dəyərlərin nəsil-dən-nəslə ötürülməsi, cəmiyyətdə fəal mövqə tutan vətəndaşın yetişdirilməsi məhz təhsil vasitəsilə, təhsil prosesinin düzgün təşkili ilə mümkündür” [1].

Təcrübə vasitəsilə öz təsdiqini tapmış bilik, bacarıq və vərdislərin elmi biliklərin gələcək nəsillərə ötürülməsi prosesi zaman keçdikcə daim sürətlənir və hazırkı yaşadığımız dövrdə intensiv hal alır. Eyni zamanda “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın tələblərinə uyğun olaraq təlim prosesində gənclər ölkənin maddi-mənəvi dəyərlərinə uyğun olaraq şəxsiyyətyönlü yetişdirilir [2]. Müasir dövrdə isə təhsili səciyyələndirən ən mühüm indikatorlardan biri təhsilin birbaşa insanların yaşam səviyyəsinə təsir göstərməsidir. Belə ki, müşahidələr göstərir ki, bilik və bacarıqlara yiyələnmiş şəxslərin iqtisadi vəziyyəti onların əmək bazarına göstərdikləri töhfə nəticəsində müsbətə doğru gedir. Geniş şəkildə izah olunarsa bilik və bacarığı daha yüksək pilləyə çatmış şəxslərin rifahı daha yaxşılaşır.

Ali təhsil cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun olaraq ictimai faydalı fəaliyyətin bütün əsas sahələrində yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasını təmin etmək, fərdin intellektual, mədəni, mənəvi inkişafı, təhsilin dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsini təmin etmək kimi xidməti həyata keçirir. İstənilən bir prosesdə, hadisədə, inkişafa, daha yüksək məhsuldarlığa çatmaq üçün islahatlar həyata keçirilməlidir. Bu cəmiyyətin digər sahələrində olduğu kimi, təhsildə də mütləqdir. XXI əsrdə qloballaşma dövründə təhsildə islahatlar labüddür, demək olar ki, bu proses zamanın tələbinə çevrilmişdir. Çünki informasiya əsrində təhsildə hər gün yeni nəzəriyyələr irəli sürülür, ideyalar meydana gəlir və bu ideyalar həyata keçirilir. Yeni texnoloji biliklərin formalaşması, sosial-iqtisadi inkişafa verdiyi töhfələr ali təhsilli kadr hazırlığına, innovasiyaların yayılmasına, ölkələrdə regional və milli səviyyədə iqtisadi artımın əhəmiyyətli amili kimi nəzərə çarpır. Təhsilin keyfiyyəti, iri şəhərlərdə mövcud olan perspektivli və dünya üzrə tanınan təhsil ocaqlarında müəyyən edildiyi halda, bu keyfiyyət regionların ali təhsil sistemi ilə də bilavasitə müəyyən edilir.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra qloballaşmaya qoşulan respublikamızın qarşısında duran mühüm məsələlərdən biri ölkədə, xüsusi ilə də regionların əmək bazarındakı durğunluğu

aradan qaldırmaq üçün yeni qərarların verilməsi və layihələrin həyata keçirilməsi idi. Sovetlər dövründə iri və perspektivli universitetlərin paytaxtda cəmlənməsi nəticəsində mütəxəssislərin də əksəriyyətinin paytaxt Bakıda cəmlənməsi müşahidə edilirdi. Digər məsələ isə sərhədlərin açılmasının ilkin dövrlərində ixtisaslı kadrların xaricə köçməsi idi. Bu isə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına, əsasən də regionlarda istehsal müəssisələrinin tam gücü ilə işləməsinə gətirib çıxarırdı. Kəskin kadr çatışmazlığı problemini həll etmək və əmək bazarının tələblərinə uyğun yeni ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün yeni qərarların verilməsi bu problemi aradan qaldıra bilərdi. İlk addım 1992-ci ildə “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun qəbul edilməsi oldu. Bu dövrdən başlayaraq təhsil sahəsində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri nəzərə alınaraq dövlət proqramları həyata keçirilməyə və eyni zamanda qabaqcıl ölkələrdə tətbiq olunan ali təhsil proqramlarının icrasına başlanıldı. Ölkəmiz üçün yeni olan, lakin xarici ölkələrdə özünü doğrultmuş bir çox mövcud layihələr həyata keçirildi.

Mövcud layihələrdən biri kimi regionlarda ali təhsil müəssisələrinin yaradılmasını misal göstərmək olar. Bu regionlarda müstəqil institutlar, universitetlər və Bakıda yerləşən ali təhsil müəssisələrinin bu və ya digər rayon filialının yaradılması şəklində həyata keçirildi. İlk belə ali təhsil müəssisəsi: “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 sentyabr 1991-ci il tarixli 319 sayılı qərarı ilə Bakı Dövlət Universitetinin Lənkəran filialı kimi açılmış, Nazirlər Kabinetinin 1992-ci il 23 iyul tarixli 403 nömrəli sərəncamı ilə müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasının ilk dövlət statuslu ali məktəbi kimi fəaliyyətə başlamışdır” [3].

Bu addımlar regionlarda və ümumilikdə ölkəmizin əmək bazarına müsbət təsir göstərərək demək olar ki, ehtiyac duyulan bütün sahələrdə kadr hazırlığında böyük rol oynadı və yaranan durğunluğun aradan qalxmasına müsbət təsir göstərdi.

Regionlarda təşkil olunan ali təhsil müəssisələri ölkənin, yerləşdiyi regionun və həmçinin ona yaxın regionların innovasiya obyektini hesab olunur. Çünki, regional ali təhsil müəssisələrinin təşkili zamanı əsas üç prioritet məsələ-regionun inkişafına verdiyi dəstək, həmin regionda insan kapitalının yaradılması, regionda yeni innovativ obyektlərin təşkili və inkişaf etdirməsini nəzərdə tutur.

Əmək bazarı termini geniş şəkildə izah olunarsa o, iqtisadiyyatın bütün sahələrində təhsil, sosial, mədəni, kənd təsərrüfatı və s. işçi-işəgötürən münasibətləri nəzərdə tutularaq iqtisadiyyatın mürəkkəb və çoxşaxəli tərkib hissəsi olmaqla cəmiyyətin sosial-iqtisadi göstəricilərini əks etdirir. “Əmək bazarı müəyyən iqtisadi məkan çərçivəsində fəaliyyət göstərən işəgötürən və muzzdlu işçilər arasında iqtisadi və hüquqi münasibətləri ifadə edən qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmidir” [4].

Qloballaşma dövründə dünya ölkələri arasında rəqabət ölkənin xarakterik xüsusiyyətlərindən ən əsası iqtisadi-sosial inkişafı təmin etmək, gücləndirmək, bu və başqa sahələrdə digər ölkələri geridə qoymaq üzərində formalaşaraq yenilənir. Hər bir ölkənin rifahının göstəricisi, iqtisadi və sosial inkişafı məhz əmək bazarının hansı pillədə olmasından asılıdır. Prof. A.O.Mehrabov “Müasir təhsilin konseptual problemləri” kitabında qeyd etdiyi kimi: “Qloballaşmanın geniş vüsət aldığı müasir dövrdə sosial-siyasi proseslərin, yəni iqtisadi, siyasi, sosial, təhsil, mədəni və digər qurumların strukturunun yenidən formalaşdırılması zamanın tələbinə çevrilmişdir” [5]. Belə ki, dünyada gedən mürəkkəb proseslər nəticəsində insan fəaliyyətinin bütün sahələrində baş verən yeniliklər və uyğun dəyişikliklər nəticəsində islahatların aparılması zərurəti meydana çıxmışdır. Bu göstəricilərə uyğun olaraq respublikamızın ali təhsil müəssisələrində əmək bazarının tələblərinə uyğun yeni ixtisaslar açılır,

müxtəlif proqramlar həyata keçirilir. Yüksək ixtisaslı kadr hazırlamaq üçün tələbələr hər il dövlət xətti ilə xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrinə göndərilir, bu da həmin məzunların gələcəkdə ölkəmizə daha çox fayda verəcəyinə zəmin yaradır. Bundan başqa regional ali təhsil müəssisələrinin tərkibində karyera mərkəzlərinin və məşğulluq xidmətinin təşkili tələbələrin əmək bazarına çıxışını asanlaşdıraraq məzun olmuş şəxslərin artıq iş yerlərinin tanınması və işlə təmin olunmasına yol açır. Tələbə və məzunlar üçün karyera mərkəzlərinin və məşğulluq xidmətinin təşkili demək olar ki, bütün universitetlərin nəzdində fəaliyyət göstərir. Yüksək ixtisaslı kadr və mütəxəssislərlə birgə xüsusi proqramlar vasitəsilə regional ali təhsil müəssisələrinin nəzdində karyera mövzusunda müxtəlif master-klasslar, tədbirlərin təşkili də tələbələrə qısa müddət ərzində ixtisasları üzrə yeniliklərlə tanış olmağa, əmək bazarında baş verən son dəyişikliklərlə və qoyulan yeni tələblərlə qısa müddət ərzində tanış olmağa imkan yaradır. Bunun nəticəsində də tələbələr öz baza biliklərindən əlavə daha çox bilik-bacarıq, vərdislər əldə edərək təkmilləşir, öz ixtisasının peşəkarına çevrilirlər. Bu isə onları əmək bazarının tələblərinə uyğun olaraq daima dəyişilən və sərtləşən tələblərinə hazırlaşdıracaq, tələb-təklifə daima uyğunlaşdıracaq.

Regional ali təhsil müəssisələrinin təşkilinin zəruriliyi və əmək bazarında yüksək ixtisaslı kadr çatışmazlığı problemi Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında da göstərilmişdir. “Bölgələrin inkişafı və mütəxəssislərə tələbatı nəzərə alınaraq, regional çox-profilli kolleclərin yaradılması istiqamətində tədbirlər görülməli, təhsilin keyfiyyətinin artırılması üçün peşə, orta ixtisas və ali təhsil pillələri üzrə mütəxəssislər hazırlayan təhsil komplekslərinin yaradılmasına başlanılacaqdır” [6].

Zaman keçdikcə elmi-texniki tərəqqinin inkişafı nəticəsində biliklərin həcmi sürətlə artaraq yeni bacarıqlar, kompetensiyalar formalaşır. Bunun nəticəsində əmək bazarında mövcud olan bir sıra peşələrə artıq ehtiyac qalmır, yeni bilik və bacarıqlar tələb edən fərqli peşələr yaranır. Bu dəyişikliyə uyğun olaraq işçi ya əmək bazarının tələblərinə uyğun yeni bilik, bacarıq və vərdislər əldə etməli, ya da əmək bazarını tərk etməlidir. Buna görə insanlar həyatı boyu əmək bazarına uyğun olaraq “ömürboyu öyrənmə konsepsiyası”na qoşulurlar. “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda qeyd olunduğu kimi: “Əhalinin davamlı savadlanması üçün “ömürboyu öyrənmək” mexanizmi yaradılacaqdır. Bu mexanizm əhalinin əmək bazarının tələblərinə uyğun ixtisasartırma kurslarında iştirak etməsinə və zəruri kvalifikasiyalar əldə etməsinə imkan verəcəkdir” [7]. Bu isə daimi olaraq peşələr üzrə ixtisasartırma kurslarında, təlimlərdə məzunların sayının hər il artmasına gətirib çıxaracaq. Bu konsepsiyanın ən müsbət cəhətlərindən biri də, bu öyrənmə prosesinin hamı üçün əlçatan olması, izafi xərclərin olmaması, qısa müddət ərzində yüksək ixtisaslı peşəkara çevrilmək bacarığıdır. Beləliklə, regional ali təhsil müəssisələri respublikamızın bölgələrində əmək bazarını yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin etməklə yanaşı, “ömürboyu öyrənmə” konsepsiyasını da həyata keçirməli, fasiləsiz təhsil verməli, zəruri olan bilik bacarıq və kompetensiyalarla təmin etməlidir. Bu, eyni zamanda regional ali təhsil müəssisələrinin yaradılmasının əsas məqsədlərindən biridir.

Ölkələrin iqtisadi gücü, rəqabət qabiliyyəti, elmi-texniki potensialı həmin ölkədə təhsilin səviyyəsi ilə ölçülür. İqtisadi, elmi-texnoloji cəhətdən öndə olan, yüksək nailiyyətlər əldə etmiş ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində elmi tədqiqatlar aparılaraq nəticələr beynəlxalq konfranslarda, müxtəlif təhsil platformalarında müzakirə edilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr də bu təcrübəni öyrənərək öz təhsil sistemində tətbiq edirlər. Məhz buna görə ölkəmizdə təhsilin inkişafına böyük əhəmiyyət verilir, prioritet istiqamət hesab olunaraq artan

xətt üzrə inkişaf etdirilməsi planlaşdırılır.

Dünya ölkələri üzrə mövcud əmək bazarının tələbləri daim yenilənir. Artıq inkişaf etmiş ölkələrlə yanaşı inkişaf etməkdə olan ölkələrin işəgötürənləri universitet məzunlarının yüksək peşəkarlıq, səriştəlilik qabiliyyətinə əvvəlkindən daha ciddi şəkildə tələb edirlər. 2019-cu ildə Böyük Britaniyanın Quacquarelli Symonds (QS) şirkəti dünya universitetlərinin məzunlarının işlə təmin olunma keyfiyyəti üzrə reytingində qeyd olunurdu ki, dünyanın ən yaxşı universitetlərinin hazırladığı məzunlar belə əmək bazarında özünü kifayət qədər doğrultmur. Hətta işəgötürənlər bildirirlər ki, akademik müəssisələrin hazırladıkları tələbələr əmək bazarında gözlənilən nəticəni vermirlər. Eyni zamanda hesabatda qeyd olunur ki, məzunları əmək bazarında daha tez iş tapan ali təhsil müəssisələrinin siyahısına ABŞ-ın Massaçusets Texnologiya İnstitutu (MIT) başçılıq edir [8].

Problemin aktuallığı. Müstəqilliyin ilk dövrlərində kadr ehtiyatı əmək bazarının tələbatına cavab vermirdi. Ölkə üzrə ali təhsil müəssisələrinin paytaxtda cəmlənməsi regionlarda təhsilin hamı üçün əlçatan olmasını əngəlləyirdi. Kəskin kadr çatışmazlığı regionlarda istehsal müəssisələrinin tam gücü ilə işləməsinə gətirib çıxarırdı. Bu problemin həlli yeni qərarların verilməsi və layihələrin həyata keçirilməsi zərurətini yaradırdı.

Problemin elmi yeniliyi. Regional ali təhsil müəssisələri ölkənin, ilk növbədə yerləşdiyi və ətraf regionların innovasiya obyektinə hesab olunaraq ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Regional ali təhsil müəssisələri əmək bazarının formalaşmasına böyük təsir göstərərək regionların sosial iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, həm də onun inkişafını istiqamətləndirəcəkdir. Əmək bazarının tələbləri əsas götürülərək regional ali təhsil müəssisələrində yeni ixtisasların təşkili prioritet istiqamətə çevriləcəkdir. Xüsusi proqramlar vasitəsilə regional ali təhsil müəssisələrində təşkil olunan tədbirlər və layihələr bu prosesi keyfiyyət baxımından yüksəldəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. İ.H. Cəbrayilov. Müasir təhsil: axtarışlar və perspektivlər, Bakı: Mütərcim, 2013, s.5.
2. <https://president.az/az/articles/view/9779>
3. [https://az.wikipedia.org/wiki/Nazirlər_Kabineti_\(Azərbaycan\)](https://az.wikipedia.org/wiki/Nazirlər_Kabineti_(Azərbaycan))
4. S. Mehbalıyev, R. İsgəndərov. Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi. Bakı, 2002, s. 6.
5. A.O. Mehrabov. Müasir təhsilin konseptual problemləri. Bakı: Mütərcim, 2010, s. 191.
6. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 29 dekabr 2012-ci il, № 800.
7. “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı şəhəri, 22 iyul 2022-ci il, № 3378.
8. <https://muallim.edu.az/news.php?id=2238>

M.M. Чунаев

**Региональные высшие учебные заведения и
рынок труда в условиях глобализации
Резюме**

В статье показана общественно полезная деятельность высшего образования в соответствии с потребностями общества во все времена. Особое внимание было уделено службе подготовки высококвалифицированных кадров для обеспечения интеллектуального, культурного, духовного развития личности, углубления и расширения образования. Были исследованы проекты, оказывающие положительное влияние на рынок труда нашей страны в регионах и в целом, объяснены и раскрыты положительные аспекты “концепции обучения на протяжении всей жизни”, соответствующие рынку труда страны. Кроме того, были предприняты усилия по исследованию места, занимаемого региональными высшими учебными заведениями, и их деятельности в обеспечении рынка труда страны конкурентоспособными кадрами, что оказывает влияние на социально-экономическую жизнь страны в наше время. В соответствии с развитием науки и техники было дано разъяснение о новых источниках знаний. Был отмечен рейтинг трудоустройства выпускников лучших университетов мира. Заключительная часть содержала научную новизну и практическую значимость проблемы.

M.M. Chunayev

**Regional higher education institutions and the labor
market in the context of globalization
Summary**

The article shows the socially useful activities of higher education in accordance with the needs of society at all times. The service of training highly qualified personnel to ensure the intellectual, cultural, spiritual development of the individual, deepening and expanding education was emphasized. Projects that have a positive impact on the labor market of our country in the regions and in general were investigated, explained and the positive aspects of the “lifelong learning concept” corresponding to the country's labor market were disclosed. In addition, efforts have been made to investigate the place occupied by regional higher education institutions and their activities in providing the country's labor market with competitive personnel, which has an impact on the socio-economic life of the country in modern times. In accordance with the development of Science and technology, an explanation was given about the new compotes of knowledge. The ranking of employment of graduates of the best universities in the world has been noted. The final part contained the scientific novelty and practical significance of the problem.

Redaksiyaya daxil olub: 26.02.2024